

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ МОВИ В ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ)

Одним із незаперечних доказів існування в державі тоталітарного режиму можуть бути характерні риси політичної комунікації в цій державі. Тоді, коли “парламент” завжди голосує одностайно, громадські організації захоплено вітають ці рішення, а ЗМІ подають ці рішення як єдино вірні і популяризують їх, в цьому випадку можна припустити, що ці рішення не є результатом відкритої суспільної дискусії, а є результатом тоталітарного панування, встановленого однією партією, що уособлюється керівництвом цієї партії та узаконене її ідеологією.

Німеччина перенесла панування двох тоталітарних режимів: слідом за 12-річним режимом “Тисячолітнього Рейха” в одній частині країни фактично відразу виникла інша тоталітарна система – соціалізм. Обидва режими впливали на політичну мову в відповідні періоди часу, що дозволяє зробити зіставний аналіз і знайти особливості, характерні для політичного мовлення в тоталітарному суспільстві.

Політичне ангажування мови в тоталітарному суспільстві багаторазово зростає у порівнянні з демократичною системою правління. Його використовують, як правило, для відображення чорно-білої картини світу і відповідного їй світогляду. Один із найвідоміших німецьких політологів К.Д. Брахер, що досліджує форми тоталітарного суспільства, аналізує

чи тоталітарне мислення, прийшов до висновку, що для такого мислення особливо характерним є прагнення спростити складну реальність звести її виключно до понять *добре/погано, правильно/помилково, друг/ворог* [2, 17]. Таке спрощення певним чином впливає на політичну мову, основним конструкційним принципом відображення реальності стає чорно-біла картина світу, що виключає будь-які інші відображення реальності і думки. Політична мова як націонал-соціалізму, так і соціалізму відповідає цій основній вимозі. Ні в Третньому Рейху, ні в НДР неможливі були які-небудь нівтони під час політичної комунікації. Скажімо, не вище стосується в першу чергу саме політичної комунікації, тобто такої, яка була організована владою, тоді як у приватних бесідах, у тому числі і про політику, люди відходили від цих вимог. Цьому сприяв той факт, що у НДР велика кількість населення приймала західнонімецькі радіо- і телепередачі, де зустрічалася з іншими принципами побудови політичної комунікації.

Політична мова в Третньому Рейху.

Прийшовши до влади, націонал-соціалісти звернулися до вже існуючих зразків політичної мови, характерних для деяких радикальних груп часів Веймарської республіки. Л. Вайсгербер відзначає, що націонал-соціалісти використовували деякі характерні риси політичної мови, і у першу чергу її динаміку й агресивність, протиставлену парламентській риторичності. Саме це “антипарламентське мислення” підірвало моральні підвалини Веймарської республіки і скувало політичний опір правих і лівих сил режиму Гітлера, який використовував це у своїх цілях [4, 206].

Лексика, типова для мови Третнього Рейха, характерна і для Веймарської республіки. Слова *народ, раса, нація, Німеччина (Volk, Rasse, Nation, Deutschland)* і інші, пов’язані з ними, стали ключовими в політичному мовленні Третнього Рейха і були спрямовані на переконання народу у правоті режиму.

Суттєвим рецептом створення та використання політичної пропаганди було її ототожнення з комерційною рекламою. Вольфганг Бергсдорф наводить точку зору з цього питання лідера націонал-соціалізму А. Гітлера, який вважав, що політична пропаганда повинна зводитися до мінімуму постулатів, повинна бути спрямована винятково на маси, бути наполегливою, односторонньою і суб’єктивною [1, 29]. Німецька політична мова того часу і відповідала цьому рецепту. Вона мала у своєму розпорядженні невеличкий словниковий запас, доповнений військовими, релігійними, технічними і біологічними термінами. Фарбування політичної мови додатково розкривалося в сугубо німецькому номінальному стилі, який мав нести в собі якусь німецьку архаїчність, тим самим підкреслюючи і мовними засобами історичну місію націонал-соціалізму. Для цієї ж мети служить постійний прояв гігантоманії цієї мови, вираженої у вживанні суперлативів, навіть тоді, коли вони вживалися тавтологічно (наприклад, термін Геббельса *wilder Fanatismus (дикий фанатизм)*, начебто може існувати *м’який* або *вихований фанатизм* і т.д.).

Взагалі доповнення семантичної структури слова *фанатизм* позитивною конотацією і його використання як одного з ключових слів-газел націонал-соціалізму характерне для мовлення націонал-соціалістичних функціонерів. Позитивне значення стало надаватись словам *Hass, KZ, rücksichtslos (ненависть, концентраційний табір, нещадний)*. Цікаво, що ще в 1924 році в тлумачному словнику Мейера вони характеризувалися як негативні, на відміну від видання того ж словника 1936 року [3, 39]. Цей прийом признавався дуже ефективним, він зводився до зміни значення, трансформації й асиміляції добре відомих слів, а також слів, уживаних політичними супротивниками. Так, наприклад, у перші роки свого існування націонал-соціалісти використовували багато основних понять з арсеналу ідеології робітничого руху (насамперед це стосується

ся поняття *sozial* і *Sozialismus* (соціалістичний і соціалізм), що були позбавлені свого вихідного значення, поєднані з постійними визначеннями *deutsch* або *national* (німецький або національний) і включені в ідеологію НС. А такі визначення як *ausländisch, judisch, international* (іноземний, єврейський, міжнародний), навпаки, одержали різко негативну конотацію.

Зворотнім боком запозичення деяких слів і зміни їх значення є перехід певних слів у розряд табу (*Verfassung, Rechtsstaat, Demokratie – Конституція, правова держава, демократія*), що займали основне місце в політичній термінології Веймарської республіки. Ці слова намагалися не вживати взагалі, а якщо така необхідність виникала, вони завжди вживалися негативно.

Використання експресивно-оцінного забарвлення деяких слів сприяло створенню агресивного усвідомлення власної переваги. Це слова, що дозволяють у певному контексті узагальнювати, героїзувати і спрощувати (*jeder, ewig, stolz, absolut, energisch, heroisch – кожен, вічно, гордий, абсолютно, енергійно, героїчний* і ін.). Для ще більшого “тоталітарного спрощення” і створення почуття спільності використовувалася форма колективної однини, наприклад *der Deutsche, der Germane, der Jude – німець, германець, єврей*.

Важливе значення для політичної мови НС мали евфемізми, що дозволяли приховати справжні цілі НС або відвернути від них увагу. Прикладом можуть служити слова *Kampf, Zurückschlagen – боротьба, удар у відповідь*, що вживалися замість слова *Krieg – війна, Krise – криза* замість *Niederlage – поразка, Sonderbehandlung – особливі міри* замість *Massenmord – масове знищення неарійців* та ін. Ці сповнені цинізму евфемізми – метафори підводили до думки, що неарійці і вороги є бестіями і паразитами, не гідними життя.

Зі сказаного вище очевидно, що політична мова НС повинна була

служити цілям тоталітарного режиму. Вона була переповнена негативно або позитивно оцінними словами, що не припускали існування змішаних, нейтральних понять, намагалась усунути індивідуальні, історичні, регіональні, соціальні розходження у вжитку мови, намагаючись звести його до єдиної героїко-патріотичної мови, що відповідає цілям НС. Можна сказати також, що формально режиму вдалася спроба спрямувати мову в дане русло. Цьому сприяв тотальний контроль партії за ЗМІ, мітингами, зборами, громадськими організаціями, який доходив до того, що існували списки слів, дозволених до вжитку. Той, хто порушував ці правила, вважався супротивником або, принаймні, не прихильником режиму, що піддавало його життя серйозній небезпеці. Закінчити своє життя він міг у КТ, який вважався благом для німецького суспільства.

Політична мова при соціалізмі.

Джордж Оруелл писав у своїй антиутопії “1984” про те, що кожному закритому товариству потрібна своя специфічна мова. Доказом цього може служити спроба поставити мову на службу своїм політичним інтересам, почата в НДР партією СЄПН. Основною політичною лінією СЄПН тривалий час була необхідність використовувати всі засоби, у тому числі і мову для побудови соціалізму. Ідея про єдину соціалістичну державу повинна була підкріплюватися єдиною політичною мовою. Засоби, що використовувалися СЄПН для перетворення політичної мови в “знаряддя”, були більш різноманітними і не такими жорсткими. Майже не було випадків адміністративної заборони або розпоряджень ужитку тих або інших слів. СЄПН регулювала не вживання окремих слів, а інформаційний потік у цілому.

Цікаво, що вже одна з перших політичних промов НДР (промова В. Піка 11 жовтня 1949 року в якості тільки що обраного першого президента НДР) являє собою типовий зразок політичної риторики НДР.

Промова наповнена ясними думками, що мають відкрито пропагандистсько-ідеологічний характер, із схематичними метафорами і порівняннями.

Важливим інструментом створення політичної мови в НДР було визначення декількох авторитетних політичних видань, на які було прийнято рівнятися (газета Neues Deutschland і агентство новин ADN). Чим більшим політичним “авторитетом” володів той або інший “рупор” партії, тим більше на нього спиралися інші газети, агітатори, організації і т.д. Можна сказати, що так задавався тон, що підхоплювався усіма.

Розглядаючи політичну мову соціалізму НДР, можна виявити ряд загальних особливостей у порівнянні з мовою Третього Рейха. Мова була так само емоційна, широко використовувала суперлятиви, мала схильність до вживання понять із військової сфери, була схематичною і часто висловлювала крайні оцінки. Політична термінологія НДР має полярний характер, часто використовує протиставлення: *Kapitalismus* – *Sozialismus*, *Bourgeoisie* – *Proletariat*, *Idealismus* – *Materialismus* (комунізм – соціалізм, буржуазія – пролетаріат, ідеалізм – матеріалізм і ін.). За допомогою такого протиставлення підкреслюється негативний характер супротивників соціалістичної ідеї і, крім того, утверджуються власні цінності. Часто ці пари посилюються наявністю прислівників або прикметників, що підкреслюють політичне протистояння: *militarisch* – *friedliebend*, *reaktionär* – *fortschrittlich* (мілітаристський – мирний, реакційний – прогресивний і ін.). Вжиток прикметників *marxistisch*, *sozialistisch*, *wissenschaftlich* – марксистський, соціалістичний, науковий (різниця між цими визначеннями не робиться, вони вживаються синонімічно) узагалі робить поняття, у зв'язку з якими вони вживаються “недоторканими”, вони не можуть бути об'єктами критики. Однією з ідей соціалізму є поступове поліпшення життя, розвиток суспільства, тому в політичній мові НДР часто використовується метафорика прямування,

наприклад *Prozeß, Straße, wachsen, beschleunigen, schreiten* – процес, шлях, рости, прискорювати, крокувати і т.п. Ця ж лексика повинна підкреслювати новизну того, що відбувається, активність, ентузіазм і насаду трудящих.

Постійне вживання у мові найвищого ступеня одних і тих самих метафор стало сприйматися як необхідність, перетворилося в постійні кліше і втратило свою ефективність. Тяжко знайти виступ політичного діяча або газетну статтю, у яких би не вживалося слово *Zusammenarbeit* – спільна робота разом із прикметниками *bruderlich, eng, vielseitig* – братня, тісна, багатостороння і т.п.

Взагалі однією з основних ознак політичної мови СЄПН були прикметники, що вживалися в різноманітних контекстах, іноді тавтологічно. Особливу роль тут грали прикметники *vielseitig, umfassend, allseitig* – багатосторонній, усебічний, повний, що повинні були свідчити про уважний і всебічний підхід до будь-яких проблем із боку партії.

Одним із важливих джерел поповнення політичної лексики є запозичення з військової сфери: *kämpfen, Ernte-und Produktionsschlachten, Sieg erringen, Front bilden* – боротися, битва за врожай або продукцію, здобути перемогу, утворити фронт і т.д.; можна говорити тому про відповідну метафоричну модель сприйняття політичних реалій у НДР, де метафори війни займають одне з центральних місць.

Політична мова в НДР являла собою мову, що існувала у вигляді схеми *За* або *Проти*, а усе, що не вписувалося в цю схему, спрощувалося, розбивалося на окремі елементи, одержувало певний ярлик і, зрештою, схематизувалося. Такою радикальною була політика СЄПН, а мова була засобом, що дозволяв проводити цю політику: кожний політичний напрямок формує певне мовне поле, що уводить в ужиток набір ідей, політичних суджень, систему символів, ідеологічних установок і цінно-

стей. Ідеологічна спрямованість мови виявляється, насамперед, на лексичному рівні, проте можлива також на синтактико-граматичному і стилістичному рівнях.

Варто відзначити, що мова будь-якої політичної партії або напрямку відбиває відповідну ідеологічну спрямованість, мету мови політичної партії – вплив на свідомість аудиторії, контроль за її поведінкою, а основна функція – директивна, це і веде до виникнення власних мовних закономірностей, які ми розглянули вище на прикладі політичної мови в тоталітарному суспільстві. Окремі елементи таких мовних закономірностей можна знайти й у політичній мові ФРН. Так, наприклад, мова Комуністичної партії ФРН майже цілком збігається з мовою СЄПН. Багато мовних засобів політичної мови НДР використовуються партіями у ФРН, там теж існують визначені зразки і ритуали, така природа політичної мови, але політична система ФРН припускала існування опозиції, вільної журналістики, що унеможливило тоталітарний ужиток мови, мова там уживається різноманітними партіями і не регулюється централізованою державою, як у тоталітарному суспільстві.

Література

1. Bergsdorf W. Wiedervereinigung der Sprache. Einige Bemerkungen zum politischen Sprachgebrauch in Deutschland // Geschichte des öffentlichen Sprachgebrauchs in der BRD. – Düsseldorf, 1995 – S. 315-329.
2. Bracher K.D. Zeit der Ideologien. Eine Geschichte des politischen Denkens im 20. Jahrhundert. – Stuttgart, 1985.
3. Müller C. Politik und Kommunikation. – München, 1985.
4. Weisgerber L. Vom Weltbild der deutschen Sprache. – Düsseldorf, 1950.